

بررسی فعالیت تجارتخانه هوفمان در مشهد (دوره قاجار)

با تکیه بر اسناد آرشیو وزارت امور خارجه

جلیل قصابی‌گزکوه^۱

چکیده

مشهد به عنوان مرکز ایالت خراسان در دوره قاجار، از نظر اقتصادی و تجاری اهمیت خاصی داشت، تا آنجا که می‌توان آن شهر را به عنوان بارانداز بزرگی در شمال شرق برای واردات و صادرات کالا به‌شمار آورد. موقعیت شهر مشهد در شمال شرق ایران برای تجار افغانستان، روسیه، انگلیس، آلمان و سایر طرف‌های تجاری با ایران دارای اهمیت بود. از این رو، تجار آلمانی با توجه به ظرفیت ممتاز تجارت در مشهد به این شهر آمدوشد داشتند. برخی از تجار تنها برای واردات کالاهای تولیدی دولت متبوع خود به مشهد می‌آمدند، اما برخی از آنها در مشهد تجارتخانه نیز گشوده بودند. کارل فردیناند هوفمان از جمله تجار آلمانی بود که علاوه بر واردات کالا از آلمان به مشهد، تجارتخانه‌ای هم دایر کرده بود و کالاهای صنعتی، تزئینی، خواروبار، ادوات کشاورزی و وسایلی از این دست می‌فروخت. در پژوهش حاضر با شیوه پژوهش تاریخی از نوع توصیفی-تحلیلی و با بهره‌وری از اسناد آرشیو وزارت امور خارجه ایران، فراز و فرود فعالیت تجارتخانه هوفمان و نوع کالاهای وارداتی از آلمان به مشهد تحلیل و بررسی خواهد شد.

❖ واژگان کلیدی

ایران، آلمان، دوره قاجار، تجارتخانه هوفمان، مشهد.

مقدمه

دولت آلمان به عنوان قدرت اقتصادی نوظهور در سده ۱۹ میلادی، به منظور مقابله با انگلستان و روسیه، در صدد ارتباط با ایران بود. رجال سیاسی ایران نیز برای ایجاد و تشدید تضاد سیاسی بین روسیه و انگلیس پای قدرت‌های مقتدر و نوظهور اقتصادی از جمله آلمان نوبنیاد را به عنوان قدرت بی‌طرف سوم به عرصه سیاسی و اقتصادی ایران باز کردند. مناسبات سیاسی-اقتصادی ایران و آلمان، مبادلات تجاری بین دو کشور را فزونی بخشید تا جایی که با وجود محدودیت وسائل حمل‌ونقل میان آلمان و ایران، تجارت دو کشور از اواسط دوره قاجار روزبه‌روز فزونی گرفت و مال‌التجاره آلمان، ایران را تا حدودی از روسیه و انگلیس بی‌نیاز می‌کرد (جمال‌زاده، ۱۳۷۶: ۱۰-۹). دولت آلمان نیز در صدد یافتن بازارهای تازه‌ای برای عرضه کالاهای خود بود. از این رو، امتیاز راه آهن بغداد را از دولت عثمانی کسب کرد تا از طریق آن، کالاهای تولیدی آلمان بدون مانع وارد ایران شود و بازار بزرگ ایران را به خود اختصاص دهد (شرق ایران، ۱۳۳۵ق: س ۳، ش ۲، ص ۱). تجار آلمانی کالاهای ساخت کارخانجات آلمان را برای فروش در بازارهای ایران از جمله مشهد وارد می‌کردند. کارل فردیناند هوفمان از تجار آلمانی، در مشهد تجارتخانه‌ای دائر کرده بود و تجارتخانه هوفمان منسوجات ساخت آلمان را با توجه به نیازها و خواست‌های مردم ایران به ویژه در مشهد وارد می‌کرد و به داد و ستد می‌پرداخت.

با بررسی‌های انجام شده، تاکنون در باره فعالیت تجارتخانه کارل فردیناند هوفمان^۱ در مشهد اواخر دوره قاجار مطالعات دقیقی صورت نگرفته است. در مقالات و کتاب‌های مربوط به مناسبات اقتصادی ایران و آلمان، تنها به روابط اقتصادی دو کشور در دوره حکومت قاجار به صورت کلی توجه کرده‌اند: علی نجف‌زاده در کتاب کنسولگری‌ها، مستخدمان و مستشاران خارجی در مشهد به فعالیت تجارتخانه هوفمان به صورت گذرا اشاره کرده است. همچنین، معصومه ارباب در کتاب روابط ایران و آلمان در جنگ جهانی اول نیز آگاهی‌های محدودی از حضور کارل هوفمان تاجر آلمانی در مشهد به

^۱. Karl Ferdinand Hoffmann.

دست داده است. از این رو، پژوهش حاضر می‌تواند بر اساس اسناد آرشیوی و با نگاهی متفاوت از دیگر نوشته‌ها، پرتوی بر خلاء موجود در این زمینه بیافکند. اسناد این موضوع به سال‌های ۱۳۰۳-۱۲۹۲ ش. / ۱۳۴۲-۱۳۳۳ ق. مربوط می‌شود و به مکاتبات سفارت آلمان مقیم ایران و وزارت امور خارجه ایران، کارگزاری خراسان و والتین هوفمان^۱، پسر کارل فردیناند هوفمان تعلق دارد و شامل نامه‌های شخصی و نامه‌های رسمی و گاه مهربانانه متبادله است.

مناسبات اقتصادی ایران و آلمان در اواخر دوره قاجار

در دورهٔ صدارت بیسمارک^۲ (۱۸۹۸-۱۸۱۵ م.) در آلمان، کوشش چندانی برای برقراری روابط سیاسی و اقتصادی با ایران صورت نگرفت و از آنجا که دولت روسیه نیز با نفوذ اقتصادی آلمان در ایران مخالف بود (انتنر، ۱۳۶۹: ۱۱۸) و میل نداشت که ایران همچون عثمانی، به متحدی برای آلمان تبدیل شود، روابط آلمان با ایران عملاً دچار رکود شد (اسپرینگ‌رایس، ۱۳۷۵: ۵۵). از نظر بیسمارک، روابط آلمان با روسیه مهم‌تر از آن بود که به سبب ایران، خدشه‌ای در آن پدید آید. پس از سقوط بیسمارک از ۱۸۹۰ تا ۱۸۹۸ م. هم تغییر چندانی در روابط میان آلمان و ایران رخ نداد تا جایی که دولت آلمان در سال ۱۳۱۶ ق. / ۱۸۹۸ م. به درخواست ایران برای اعطای وام پاسخ مثبت نداد (ظهیرنژاد، ۱۳۷۶: ۱۲۶). با وجود این، دولت آلمان بعد از روسیه و انگلیس به‌عنوان رقیب بالقوه‌ای در اواخر دورهٔ قاجار در افق سیاست ایران نمایان شد. آلمانی‌ها مصرانه کوشیدند «زیر آفتاب سوزان خلیج فارس» جایی برای خود دست‌وپا کنند. آنها برای نیل بدین منظور، اولین قدم را در زمینهٔ اقتصادی برداشتند و چندین مؤسسهٔ بازرگانی در ایران تأسیس کردند (لنزوسکی، ۱۳۵۶: ۱۶۸).

رشد اقتصادی آلمان که مرهون پیشرفت صنعتی جدید بود، دولت آن کشور را متوجه این واقعیت کرد که برای فروش کالاهای صنعتی و دسترسی به مواد خام، به بازارهای جدید نیاز دارد. دولت آلمان در ابتدا اهداف سیاسی را انکار می‌کرد، اما دیری

1. Valentin Hoffmann.

2. Otto Eduard Leopold Van Bismark.

نپایید که در بین سال‌های ۱۳۳۶-۱۳۳۲ق. / ۱۹۱۸-۱۹۱۴م. اندک اندک ایران را در جبهه سیاست خویش قرار داد (دستره، ۱۳۶۳: ۲۰-۱۹). اگر با دخالت‌های روسیه راه‌های تجاری آلمان به ایران مسدود نمی‌شد و کالاهای آلمانی از راه روسیه به ایران می‌رسید (گروته، ۱۳۶۹: ۲۷۲)، آلمانی‌ها می‌توانستند در تجارت با ایران موفقیت‌های چشمگیری که به نفع هر دو کشور بود، به دست آورند. از سوی دیگر، سیاست‌گزاران ایرانی با مطرح کردن آلمان، می‌کوشیدند در برابر نفوذ مقتدرانه روسیه و انگلیس تعادلی پدید آورند. از نظر روسیه، اقدام دولتمردان ایران در به‌کار انداختن سرمایه آلمان در ایران عملی خصمانه بود (آدمیت، ۱۳۸۷: ۸۶/۲). مرادوات در سطح دیپلماتیک، ابتدا از جانب ایران در پاییز ۱۳۳۲ق. / ۱۹۱۴م. آغاز شد و توجه آلمانی‌ها را نسبت به منافع‌شان در ایران جلب کرد؛ موضوعی که می‌توان گفت تا آن زمان، نقشی در ملاحظات استراتژیکی آلمان در شرق نداشت (باست، ۱۳۷۷: ۲۸). آنها برای جلب اعتماد سیاسی بیشتر در ایران، یک بانک آلمانی تأسیس کردند و بانک آلمانی سرانجام توانست تا حدودی اعتماد ایرانیان را جلب کند (آدمیت، ۱۳۸۷: ۸۶/۲؛ باست، ۱۳۷۷: ۶۵). به هر حال، آلمانی‌ها سیاست توسعه روابط بازرگانی با ایران را آغاز کردند و برخلاف گذشته نسبت به عکس‌العمل روس‌ها بی‌اعتناء بودند.

گسترش مناسبات اقتصادی ایران و آلمان از عوامل متفاوتی متأثر بود. در سال‌های پس از جنگ اول جهانی، آشنایی تجار ایران با محصولات آلمانی و اشتها محصولات این کشور در بازار ایران و همدلی آلمانی‌ها در زمان جنگ با مردم و دولت ایران، نقش مؤثری در سیاست‌های اقتصادی آلمان در ایران داشت. دولت آلمان از حسن روابط خود با دولت شوروی در جهت استفاده از راه‌های ترانزیت شمالی استفاده می‌کرد (پیرا، ۱۳۷۹: ۲۰۹-۲۰۸). مناسبات اقتصادی ایران و آلمان در سال‌های بعد افق روشن‌تری یافت؛ به گونه‌ای که در دوره پهلوی اول، متخصصین فنی و صنعتی بسیاری در زمینه معادن و راه‌اندازی کارخانه‌های مختلف، به ایران به‌ویژه مشهد آمدند و از مهم‌ترین اقدامات آنها تأسیس و نوسازی کارخانجات آرد و ماکارونی‌سازی (سال ۱۳۰۵ش.)، توتون و سیگار‌سازی (سال ۱۳۰۷ش.)، چرم‌سازی (سال ۱۳۱۰ش.)، روغن‌کشی (سال

۱۳۱۲ش.) و کشفافی و جورابافی (سال ۱۳۱۲ش.) به دست مهندسان آلمانی در مشهد بود (همان: ۱۹۹-۱۹۸).

سیاست آلمان در ایران و سایر نقاط مشرق‌زمین تقریباً یکسان بود؛ به این معنی که دیپلمات‌های آلمانی ابتدا می‌کوشیدند حوزه بازرگانی آلمان را در این کشورها گسترش دهند و در همان حال، رقابت سیاسی روسیه و انگلستان را در سرتاسر آسیا تشدید کنند. طراحان سیاست خارجی آلمان در آغاز جنگ اول جهانی، ایران را عمدتاً به چشم یک مقر دیدبانی می‌نگریستند تا از آنجا فعالیت رقبای آلمان یعنی روسیه و انگلستان را زیر نظر بگیرند (هاردینگ، ۱۳۷۰: ۱۸۴). دولت آلمان، بازرگانانی را برای کار در مشرق زمین تربیت می‌کرد تا به نقاطی معین در آسیا که قرار است در آنجا فعالیت بازرگانی داشته باشند، اعزام کنند. این افراد رفتار بومیان منطقه را بررسی می‌کردند تا با نحوه زندگی و نیازهای آنان آشنا شوند و گزارش‌هایی از مشاهدات خود تهیه کنند. آنگاه بر اساس این گزارش‌ها، تولیدکنندگان آلمانی برای بازارهای مختلف، کالا تولید می‌کردند (لندور، ۱۳۸۸: ۱۴۱) و یکی از بازارهای هدف تجارت آلمان، شهر مشهد بود.

به توصیه سیاح آلمانی، هوگو گروته در ۱۳۲۵ق. / ۱۹۰۷م. بازرگانان آلمانی باید در صادرات کالا به ایران تنوع را در نظر داشتند، زیرا بدون امکان تبلیغ از طریق مطبوعات، بهترین راه شناساندن کالاها، تنوع در کمیت و کیفیت کالاها، صادراتی به ایران بود. علاوه بر این، باید تجارت آلمانی در نظر داشته باشند که اگر ایرانیان محصولی را یکبار پسندیدند، دیگر هیچ قدرتی در دنیا نمی‌تواند آنها را وادار کند تا نوع دیگر یا همان محصول را از کشوری دیگر بخرند. مسأله دیگر، موضوع جفت بودن اجناس است: ایرانیان به جفت بودن اجناس، از جمله فرش‌ها، قالیچه‌ها، گلدان‌ها، اشیاء تزئینی، کاسه، بشقاب و چراغ فوق‌العاده اهمیت می‌دهند (گروته، ۱۳۶۹: ۱۸۵-۱۸۴).

تجار آلمانی در سال ۱۳۰۲ش. از سفارت ایران در برلین خواستار اخذ آدرس و اسامی تجارتخانه‌های مهم و مشهور ایران در زمینه تجارت فرش و قالی شدند، به ویژه آن دسته از تجارتخانه‌هایی که برای معاوضه و تجارت محصولات ساخت آلمان تمایل داشتند (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۲۱ و ۹-۲۲-۳۶-۱۳۰۲ش.). افزایش نفوذ و حضور نیروهای آلمانی در ژانویه ۱۹۰۷م. در ایران از نگاه سفیران انگلیس قابل درک

است: «در سال‌های آینده آلمان‌ها ممکن است جای ما انگلیسی‌ها را بگیرند و نفوذ و پرستیژشان بر تمام دولت‌های دیگر بچربد» (اسپرینگ‌رایس، ۱۳۷۵: ۱۵۵). مسأله افزایش تجارت آلمان، مایه نگرانی پرنس دابیژا^۱ سرکنسول روسیه در مشهد در سال ۱۹۱۱م. شده بود و او به دولت روسیه پیشنهاد داد که برای بسته‌های حاوی کالاهای آلمان گمرک خاصی در نظر بگیرند (انتنر، ۱۳۶۹: ۱۱۸). هر چند که بخش بزرگی از کالاهای آلمانی به دست عوامل انگلیسی و روسی به ایران وارد می‌شد و شمار بسته‌های پستی سال به سال افزایش می‌یافت (لیتن، ۱۳۶۷: ۱۵۹-۱۵۸). با این حال، حضور گسترده اتباع آلمانی در ایران را می‌توان مؤید افزایش قدرت اقتصادی و سیاسی دولت آلمان در ایران قبل از جنگ اول جهانی دانست.

تا آغاز جنگ اول جهانی، روح اقتصادی آلمان در تجارتخانه‌های آنان در ایران جلوه داشت. برخی از تجار آلمانی بر اساس آگاهی‌های تجاری لازم از مناطق مورد نظر خود، در شهرهای مختلف ایران تجارتخانه باز می‌کردند. تعدادی از این تجارتخانه‌ها فرآورده‌های اروپایی به ایران می‌آوردند و لزومی نداشت برای افتتاح تجارتخانه مبالغ هنگفتی سرمایه‌گذاری کنند، زیرا دفتری کوچک یا مغازه‌ای برای داد و ستدهای تجاری کافی بود. "مغازه انیورسال" کارل هوفمان نمونه‌ای از تجارتخانه‌های آلمانی بود که با واردات کالاهای اروپایی سروکار داشت و شعبه‌هایی از آن را در عشق‌آباد، مشهد، قوچان و مرو دایر کرده بود (لیتن، ۱۳۶۷: ۱۵۹-۱۵۸).

تجارتخانه هوفمان در مشهد

کارل فردیناند هوفمان، تاجر آلمانی مغازه‌های خود را در کوچه ارگ مشهد (تازه بهار، صفر ۱۳۳۹: س ۱، ش ۵۳، ص ۳) برای افتتاح تجارتخانه، از حاج غلامعلی اسکویی (آرشبو اسناد وزارت امور خارجه، ۱۸-۶-۶۶-۱۳۳۸ق.) اجاره کرده بود. اتباع خارجی برای افتتاح مغازه در مشهد، باید از کارگزاری اجازه می‌گرفتند. هوفمان در زمان میرزا محمدخان کفیل کارگزاری مشهد، تجارتخانه خود را افتتاح کرد (همان: ۱۳-۴۴-۴۱-۱۳۳۷ق.).

^۱. Dobizah

کالاهای وارداتی تجار آلمانی به مشهد بیشتر جنبه خرازی، رنگ، تزئینی و لوکس داشت (فکر آزاد، ذیحجه ۱۳۴۰ق: س ۱، ش ۱۳، ص ۱). در گزارش دیگری، واردات آلمان به مشهد، بلورجات، شیشه، پارچه‌های پشمی، قاشق، کارد و شکر شمرده شده است (کرزن، ۱۳۶۲: ۶۶۷/۲). با وجود این، تجارتخانه هوفمان در واردات کالا به مشهد تنوع کالا را در نظر می‌گرفت. ورود کالاهای متنوع به مشهد را می‌توان بر اساس آگاهی و شناخت تجار آلمانی از خواست و علایق مردم مشهد مورد توجه قرار داد. برای نمونه، برخی از کالاهای تجارتخانه هوفمان از این قرار بود: صفحه گرامافون، تار، سیم تار، ساز، تار کوچک، ساز دستی، زیر ویالون، روغن ویالون، قوری، نعلبکی، استکان، قندان، گلاب‌پاش، شیرینی‌خوری، چایی‌دان، جا تخم‌مرغی، چرخ خیاطی، سیم، قرقره سیم، شیشه، روغن‌دان، سبد دستی، شمعدان، جای سفیداب، بادبزن، صندلی، دفتر، دفتر بچه‌گانه، چسب، جای چسب، خط‌کش، مداد، مداد پاک‌کن، کاغذ، کاغذ عکس، کاغذ پاره‌کن، دسته قلم، قلمدان چوبی، میخ کاغذ، مرکب، مرکب کویپه، کارت‌پستال، شیشه عینک، توتون، جعبه توتون، قوطی سیگار، جاسیگاری، زیر سیگار، آیینه، بادبزن، سنجاق، کیف، جای پول، صندلی، طوق دوچرخه، زنگ دوچرخه، لاستیک دوچرخه، زین دوچرخه، توپ بازی، سوت، بنزین، روغن چراغ، متر فلزی، تراز، فشنگ خالی، باروت، ساچمه و انواع البسه (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۲۹/۱ و ۲۹-۶-۶۶-۱۳۳۸ق.).

با آغاز جنگ اول جهانی، حضور نیروهای متخصص در ایران به ویژه خراسان و مشهد افزایش یافت و «خراسان در آتش قحطی و ناامنی» می‌سوخت (شرق ایران، ۱۳۳۶ق: س ۳، ش ۷، ص ۱). حضور نیروهای نظامی روس و انگلیس در مسیر راه‌های منتهی به مشهد و سارقان و راهزنان، راه‌های تجاری را بسته بود (چمن، ۱۳۳۵ق: س ۲، ش ۳۶، ص ۱). علاوه بر این، حضور نیروهای آلمانی در خراسان و تعقیب آنها توسط نظامیان روس موجب ایجاد رعب، وحشت و ناامنی شده بود (رعد، ۱۳۳۳ق: س ۶، ش ۱۶۷، ص ۱). روس‌ها آشکارا با حضور تجار آلمانی در خراسان مخالف بودند و نظامیان روس در شهرهای خراسان به دستگیری، توقیف و حتی قتل تجار آلمانی می‌پرداختند. برای نمونه، دو تاجر آلمانی به نام والتر اِگر در مشهد و مسیو اِرد والرئ مدیر تجارتخانه

زرقاقن در تربت حیدریه دستگیر و در کنسولگری روس توقیف شدند. البته سفارت آلمان از وزارت امور خارجه ایران خواستار رفع توقیف تجار آلمانی شد (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۳- ۷۳- ۶۶- ۱۳۳۳ق.). شایان ذکر است که والتر اِگر از طرف فن کاردرروف وزیرمختار آلمان در ایران برای همکاری آلمان و ایران در مشهد در نظر گرفته شده بود (ارباب، ۱۳۸۳: ۱۱۷). محتشم السلطنه وزیر امور خارجه، در نامه‌ای اعتراض‌آمیز به سفارت روسیه نوشت: اقدامات مأمورین آن دولت «مضار و مفسدی» در بر خواهد داشت (همان: ۸- ۷۳- ۶۶- ۱۳۳۳ق.). گرچه معزالدوله کارگزار مشهد برای استخلاص مسیو اِگر رئیس تجارتخانه زرقاقن و مسیو وُلَف برادر او در مشهد اقدام کرد، اما بی‌نتیجه ماند. وزارت امور خارجه نیز در مکاتبات و مذاکرات با سفارت روسیه، توفیقی در آزادی اتباع آلمان به دست نیاورد. سرانجام، اداره قشون روس، مسیو ولف و اِگر را تحت‌الحفظ از مشهد به عشق‌آباد فرستادند (همان: ۲۰- ۷۳- ۶۶- ۱۳۳۳ق.).

علاوه بر مسأله فوق، نیروهای نظامی روسیه، کارل فردیناند هوفمان تاجر آلمانی را در مشهد به قتل رساندند و این اقدام، نمونه بارزی از تعقیب و کشتار غیرنظامیان آلمانی به دست سربازان روس بود. بر اساس تلگراف معزالدوله کارگزار مشهد به وزارت امور خارجه در ذی‌حجه ۱۳۳۲ق./ اکتبر ۱۹۱۴م. در تاریخ ۶ ذی‌حجه، سه نفر سالدات روس وارد مغازه هوفمان تبعه آلمان شدند و با قداره، چند زخم کاری به سر و پشت و دست او زده و فرار کردند. پلیس محل و همسایه‌های او، هوفمان را برای معالجه به مریضخانه انگلیسی‌ها بردند. به محض وصول این خبر، معاون کارگزاری برای تحقیقات به مریضخانه رفت و سرانجام معلوم شد که دست چپ هوفمان از مچ با ضرب قداره قطع شده و زخم‌های دیگر هم کاری و خطرناک بود و از قرار اظهار دکتر، زنده نخواهد ماند. چون از کسان هوفمان کسی در مشهد حضور نداشت، همان شب مغازه هوفمان مَهر و موم شد. خود او بیهوش بود و نمی‌توانستند از او تحقیقات کنند. «کسی هم در موقع ارتکاب سالدات‌ها در مغازه حضور نداشت و تفصیل ماجرا را فوراً به کنسولگری روس اطلاع داده که سبب این حرکت را بررسی نموده و آنها را مجازات نمایند. کارگزار مشهد از کنسول روس در مشهد درخواست کرده بود که اقدامات لازم در دستگیری و مجازات قاتلین تاجر آلمانی به عمل آورد» (کتاب سبز، ۱۳۶۳: ۳۳، ۱۲). علاءالسلطنه وزیر امور

خارجۀ ایران نیز در ۸ ذی حجه ۱۳۳۲ق. به سفارت روسیه تأکید کرد: حرکات و اقدامات بی‌رویه نظامیان روس، برخلاف قانون است. برای جلوگیری از این قبیل اتفاقات دستور دهید نظامیان روس، رعایا و اشخاص بی‌طرف و اتباع خارجی مقیم ایران را محترم بدارند و نسبت به آنها حرکت سوء ننمایند، چون تکرار این حرکات، اسباب نفرت عمومی خواهد شد (همان: ۱۴-۱۳). کشته شدن هوفمان به دست قوای روس را می‌توان یکی از موارد بی‌شمار تخطی روسیه از بی‌طرفی ایران قلمداد کرد (نیدرمایر، ۱۳۶۳: ۵۱؛ نجف‌زاده، ۱۳۹۴: ۶۷۸). مطبوعات ایران، قتل تاجر آلمانی در مشهد را به «واقعه ناگوار در مشهد» تعبیر کردند (عصرجدید، ذی حجه ۱۳۳۲ق.: ص ۵، ص ۲).

سفارت آلمان در ۱۰ ذی حجه ۱۳۳۲ق. و در پی قتل هوفمان، مکتوبی اعتراض‌آمیز برای وزارت امور خارجۀ ایران فرستاد: «ناگوارترین بی‌رحمی نسبت به یکی از تجار آلمانی ساکن مشهد به عمل آمده است، از ایالت خراسان بخواهید تدابیر بهتری در حفظ تبعۀ آلمان ساکن خراسان معمول دارند» (سپهر، ۱۳۶۲: ۹۴). علاءالسلطنه وزیر خارجه در ۱۰ ذی حجه ۱۳۳۲ق. به کارگزاری مشهد دستور داد: «در محافظت اموال و متروکات مسیو هوفمان در مشهد مواظبت نموده و لازم است اموال و دارایی هوفمان با اطلاع رئیس تلگراف‌خانه، حکومت و کارگزاری، مَهر و محفوظ بماند» (کتاب سبز، ۱۳۶۳: ۱۶). سپس در ۱۳ ذی حجه ۱۳۳۲ق. علاءالسلطنه در بارۀ قتل هوفمان در مشهد به سفارت آلمان نوشت: «اولیاء دولت ایران در هیچ مورد از حفظ و حراست اتباع دولت آلمان خودداری نکرده‌اند و حتی‌المقدور رعایت حقوق آنها را منظور می‌دارند. بر اساس گزارش‌های جدید، مرتکبین روس دستگیر و برای تنبیه و مجازات توسط دولت روس به تاشکند فرستاده شده‌اند که در محکمه نظامی مجازات شوند. اموال و متروکات مسیو هوفمان نیز در مشهد، قوچان و سبزوار تحت نظارت و حفاظت کارگزاری، حکومت و رئیس تلگراف‌خانه آن مراکز قرار داده شده است» (همان: ۲۴-۲۳).

در مطبوعات ایران دلایل متفاوتی در باب قتل هوفمان تاجر آلمانی در مشهد گزارش شد. به نوشته گزارشگر روزنامه رعد از مشهد «کودک روزنامه‌فروشی در میدان ارگ در هنگام غروب اخباری را در مورد فتح و پیروزی آلمان با صدای بلند اعلام می‌نموده است که مورد حمله قزاق‌های روسی قرار می‌گیرد. تاجر آلمانی پس از مشاهده این واقعه

برای طرفداری و محافظت کودک آمده که مورد حمله قزاق‌ها قرار می‌گیرد...» (رعد، محرم ۱۳۳۳ق: س ۶، ش ۲۳، ص ۲). در گزارش روزنامه بامداد روشن در باره قتل تاجر آلمانی چنین آمد: «اینطور که معلوم شده، هوفمان به قزاق روسی قاتل گفته بود، بزودی تزار باید کفش‌های قیصر را پاک نماید» (بامداد روشن، شوال ۱۳۳۳ق: ش ۷۹). با این همه، سبب واقعی قتل تاجر آلمانی به طور دقیق مشخص نیست.

پایان کار تجارتخانه هوفمان

پس از قتل هوفمان در مشهد، محقق‌الدوله کارگزار بعدی خراسان، امور تجارتي و اشیاء مغازه او را تحت نظر گرفت (آرشيو اسناد وزارت امور خارجه، ۳۳- ۶- ۶۶- ۱۳۳۸ق). بعد از مدتی مسیو فیدر (فتودور) هوفمان^۱، برادر کارل هوفمان که در مشهد حضور داشت، لازم دید در مغازه‌ها را باز کند و برخی اشیاء فاسد شدنی را بفروشد. در حضور مأموران کارگزاری، ایالت و نظمییه دو ساعت در مغازه‌ها برای فروش اشیاء به مشتریان باز می‌شد. مأموران صورت فروش اجناس را بعد از پایان کار امضاء و دوباره در مغازه را با حضور برادر مقتول، مهر و موم می‌کردند (همان: ۶۳- ۶- ۶۶- ۱۳۳۸ق). علاوه بر این، در ۲ جمادی‌الثانی ۱۳۳۷ق. حاج غلامعلی اسکویی، مالک مغازه‌های هوفمان برای وصول سیصد و سی تومان کرایه ۲۲ ماه سه باب مغازه به کارگزاری شکایت کرد. به دنبال شکایت حاج غلامعلی اسکویی، کارگزاری با حضور فیدر برادر هوفمان و حاج غلامعلی در مغازه را گشودند و کرایه مورد نظر را به صورت نقد و جنس پرداخت کردند. میرزا صادق خان مأمور اداره کارگزاری صورت حساب فروش اجناس را به امضای فیدر برادر هوفمان مقتول رساند (همان: ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲- ۶- ۶۶- ۱۳۳۸ق).

پس از مدتی، والنتین هوفمان^۲ پسر کارل فردیناند هوفمان عازم مشهد شد. در این ایام، تجارتخانه هوفمان در مشهد به مرکزی برای تجمع طرفداران آلمان تبدیل شده بود. والنتین هوفمان اخبار تلگرافی سفارت آلمان را در مشهد منتشر می‌کرد و بدین

1. Fyodor Hoffmann

2. Valentin Hoffmann

سبب، سالدات‌های روسی او را به اتهام جاسوسی دستگیر و به روسیه تبعید کردند (ارباب، ۱۳۸۳: ۱۰۱؛ نجف‌زاده، ۱۳۹۴: ۶۷۸). دستگیری والنتین هوفمان در مشهد، اعتراض سفارت آلمان را در ۱۵ ژوئیه ۱۹۱۵م. در پی داشت (انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۶۰: ۲۵۶/۱). چند سال بعد، در ۱۰ مه ۱۹۲۰م. والانتین هوفمان به مشهد بازگشت و به سفارت آلمان تلگراف زد: «در اول ماه مه از روسیه که در آنجا اسیر جنگی بود، به مشهد مراجعت کرده است. کارگزار مشهد از باز کردن مغازه بدون حکم سفارت آلمان امتناع دارد. کلیه مغازه‌ها در ظرف چهار سال نزد مهدی‌خان گماشته کارگزاری بود و موافق اطلاعات واصله مقداری از مال التجاره موجود در مغازه فروخته شده، بدون اینکه صورت آن موجود باشد. در ادامه همین گزارش آمده است که سفارت آلمان در یادداشتی دیگر، مسئولیت کلیه خساراتی که از غفلت مأمورین کارگزاری مشهد در موقع تصفیه ماترک هوفمان وارد آمده از دولت ایران مطالبه خسارت خواهند نمود» (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۴۲-۶-۶۶-۱۳۳۸ق.).

سفارت آلمان در ۷ شوال ۱۳۳۸ق. به وزارت امور خارجه در مکتوبی مبنی بر تسلیم مغازه کارل فردیناند هوفمان به پسرش، والانتین هوفمان و مسأله فاسد شدن اجناس تذکر داد، اما کارگزاری خراسان مدعی بود: «والانتین هوفمان از اعضای کارگزاری و نظمی که مأمور تسلیم مغازه به او بودند، تقاضا کرده است، تصدیق نمایند چهار مرتبه سارقین وارد مغازه او شده‌اند، اما مأمورین از قبول تقاضای وی خودداری می‌کردند» (همان: ۵۸-۶-۶۶-۱۳۳۸ق.). با وجود این، در اول رمضان ۱۳۳۸ق. مغازه هوفمان به پسرش تحویل داده شد که در آن بین یک صندوق آهنی هم بود. صورت اسباب‌های داخل صندوق بدین شرح بود: ۱. انگوی طلای نگین الماس (یک زوج)، ۲. انگوی طلای حلقه (۳ حلقه)، ۳. ساعت طلا (۲ قاب بزرگ و یک قاب زنانه)، ۴. ساعت نقره (یک قاب)، ۵. گوشواره طلای یاقوت (یک زوج)، ۶. انگشتر برلیان (یک حلقه)، ۷. انگشتر طلا با سنگ اصل یاقوت (۶ حلقه)، ۸. شش‌لول (یک جفت)، ۹. سوزن ماشین چرخ (۲ بسته)، ۱۰. گردن بند طلا (یک عدد)، ۱۱. فشنگ شش‌لول (۱۴ دانه)، ۱۲. سوزن گرامافون (۳۸ قوطی) (همان: ۵۹-۶-۶۶-۱۳۳۸ق.).

سفارت آلمان نسبت به وضع رقت‌انگیز مغازه در موقع تسلیم به والانتین هوفمان، از مأموران کارگزاری در مشهد درخواست کرد که برای صیانت منافع ورثه تاجر آلمانی از هیچ اقدامی کوتاهی نکنند، اما کارگزار خراسان، انتقادهای والنتین هوفمان را بی‌اساس می‌دانست، زیرا «۱. اعضاء کارگزاری این سرقت‌ها را تأیید نکرده و وقوع سرقت‌ها را از پسر و برادر هوفمان شنیده‌اند، ۲. در موضوع فاسد شدن اجناس در مغازه معلوم است، کسی را که کشته باشند و مغازه‌اش ممهور است شاید پنج بطری شراب سرکه یا آب جو ضایع گردیده و ایرادی به مأمورین کارگزاری نیست که ایراد گرفته‌اند چرا فاسد شده و یا چرا تصدیق بر فساد آن نموده‌اند و این مطلب بطور کل بی‌اساس است، ۳. در موضوع محاسبات مغازه بطوری که بررسی شده آنچه به مصرف فروش رسیده بود صورت حساب توسط فروشنده، فیدر هوفمان امضاء می‌شد، ۴. چند فقره مطالبات جزئی اگر از زمان‌های سابق در نزد بعضی از مشتریان مانده و سبب اختلاف قیمت منات با پول قران معوق مانده است چندان قابل گفتگو نیست، ۵. در مسأله تحویل دادن مغازه، بیست روز است که مغازه با حضور مأمورین ایالت، نظمیه و کارگزاری تحویل والانتین هوفمان شده و او به اشیاء مغازه رسیدگی کرده و صورت آن را محاسبه کرده است. بر اساس این دلایل محکم، سفارت آلمان به هیچ وجه حق اعتراض به کارگزاری و مأمورین دولت ایران در مسأله قتل هوفمان و مغازه او را ندارند» (همان: ۶۳/۱ - ۶۳ - ۶ - ۶۶ - ۱۳۳۸ق). مشخص نیست که سفارت آلمان بر اساس کدام مدارک این اشکالات را مطرح کرده‌اند: «مأموران ایران که در زمان فروش اجناس مغازه هوفمان توسط برادرش فیدر، تنها ناظر بودند و قیمت اجناس خرازی را نمی‌دانستند و فقط صورتی مطابق صورت فروش فیدر برداشته به اداره کارگزاری می‌دادند. از این رو، جهت ضبط به اعضاء کارگزاری هیچ ایرادی وارد نیست و نمی‌توان بر اساس شنیده‌ها امری بدون تحقیق را تصدیق نمود و اولیای دولت را دچار زحمت انداخت» (همان: ۶۳/۲ - ۶ - ۶۶ - ۱۳۳۸ق). سفارت آلمان همچنین در یادداشت ۱۷ نوامبر ۱۹۲۴م. به وزارت امور خارجه ایران تعیین تکلیف وراثت هوفمان را که بیش از شش سال طول کشیده بود، یادآور شد و اینکه «وضعیت خانواده هوفمان فوق‌العاده سخت است و بی‌نهایت به پول احتیاج دارند»

(همان: ۲- ۱۳- ۴- ۱۳۰۳ش). بدین سبب والانتین هوفمان برای دریافت طلب خود از مشهد عازم تهران شد.

ایالت خراسان در تلگراف نمره ۱۳۳ به وزارت داخله مبنی بر اشیاء مسروقه هوفمان آلمانی در زمان اغتشاشات مشهد اشاره کرده است: روس‌ها چند سال قبل مغازه مسیو هوفمان آلمانی را به تاراج بردند. اکنون بر اساس دفاتر به‌دست آمده، والنتین هوفمان از طریق سفارت آلمان در تهران ادعای خسارت دارد. هوفمان به مسیو ژابر افسکی تبعه اطریش دستور داده بود به غیر از صورت دفاتر، جمع‌بندی نهایی را اضافه بنویسد و مقدار زیادی از خودشان در آن صورت اضافه نموده‌اند که صورت آن در آن دفاتر نیست» (همان: ۱۹/۱- ۲۰- ۴- ۱۳۰۰ش). در ۱۵ ثور ۱۳۰۰ش. پس از رسیدگی به ادعای والنتین هوفمان با حضور مسیو ژابر افسکی در نظمیة و تعیین حکم بابت صورت دفاتر تجارخانه که برای مطالبه خسارت به دولت درخواست کرده بودند، معلوم شد هوفمان به ژابر افسکی دستور داده بود که غیر از صورت دفاتر، مبلغ زیادی در صورت اضافه نماید. نظر به کشف این قضیه و ثبوت تقلب هوفمان، تعیین تکلیف دفاتر مزبور به وزارت داخله ارسال شد (همان: ۲۹- ۲- ۶۶- ۱۳۳۹ق). شعبه تفتیش نظمیة خراسان نیز در ۲۲ حمل ۱۳۰۰ش. در تحقیقات به عمل آمده اذعان کرده است: «مسیو ژابر افسکی صورت را مطابق دفاتر ننوشته است» (همان: ۱۹- ۲۰- ۴- ۱۳۰۰ش). بر این اساس، وزارت امور خارجه ایران در غرة ذی‌قعدة ۱۳۳۹ق. یادداشتی در باره سبب توقیف دفاتر تجاری والنتین هوفمان به سفارت آلمان ارسال کرد: «والانتین هوفمان به ژابر افسکی اطریشی که صورت خسارات ادعایه والنتین را می‌نوشته است تعلمیانی داده که اضافه بر صورت خسارات ارسالی سابق، جمع‌بندی‌های زائد بر مأخذ اصلی نموده و مبلغی بر خسارات او کذباً علاوه نماید» (همان: ۱۱- ۲- ۶۶- ۱۳۳۹ق.) و مأموران ایالتی خراسان حق داشتند برای جلوگیری از این اقدام والانتین هوفمان، دفاتر او را توقیف کنند.

سفارت آلمان در ۱۶ سرطان (تیر) ۱۳۰۰ش. نسبت به رفتار مأموران حکومت خراسان که بدون توجه به مقررات عهدنامه مودت ایران و آلمان، اموال والانتین هوفمان را توقیف کردند، اعتراض کرد (همان: ۱۲- ۲- ۶۶- ۱۳۳۹ق). به موجب فصل سوم

عهدنامه مودت ایران و آلمان در ۲ ذی‌قعدة ۱۲۷۳ق. / ۲ ژوئن ۱۸۵۷م. «تبعه ممالک متعده از قبیل سیاحان و تجار و پیشه‌وران از جانب حکام ولایات و وکلای ممالک متعده به عزت و حمایت قادرانه بهره‌مند خواهند گردید و در هر حال سلوکی که نسبت به اتباع دول کامله‌الوداد منظور می‌شود در حق ایشان نیز منظور خواهد شد و هرگونه امتعه و اقمشه و محصولات به مملکت یکدیگر بیاورند و از مملکت همدیگر ببرند و بفروشند و مباحه و معاوضه نمایند و در کل ممالک متعده حمل و نقل نمایند، مطیع قوانین ملکی خواهند بود که محل تجارت مزبوره باشد» (بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۷۳: ۲۶۴). همچنین بر اساس فصل ششم این قرارداد: «هرگاه احدی از اتباع ممالک متعده در ممالک یکدیگر وفات نماید، در صورتی که میت را اقوام و یا شرکاء باشد ترکه او بالتمام تسلیم ایشان خواهد شد» (همان: ۲۶۵).

سفارت آلمان برای وزارت امور خارجه نوشت: در ۱۷ جمادی‌الثانی ۱۳۴۰ق. / ۲۱ اکتبر ۱۹۲۲م. چند نفر در مشهد به منزل والانتین هوفمان وارد شده و مطابق صورت، نصف اشیاء او را به سرقت برده‌اند. والانتین هوفمان برای کشف اشیاء خود به اداره پلیس مراجعه کرده برخلاف وظیفه به او جواب داده‌اند (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۱۱-۲-۴-۱۳۰۰ش). شعبه تفتیش نظمی خراسان در ۸ ثور ۱۳۰۰ش. نوشت: ضبط دفاتر هوفمان به دستور اداره نظمی بوده است (همان: ۱۳-۲-۴-۱۳۰۰ش). فرمانفرمای کل ایالت خراسان و سیستان در ۲۱ حمل (فروردین) ۱۳۰۰ش. به اداره نظمی نوشت: ژابر افسکی را به دارالایاله اعزام کنید تا مطالب خود را اعلام نماید در صورتی که هوفمان از ثبوت ادعای خود عاجز بماند، ژابر افسکی برای مسافرت مجاز و هوفمان مجبور است که بقیه وجه را تأدیه نماید (همان: ۱۴-۲-۴-۱۳۰۰ش).

سفارت آلمان همچنین در بهمن ۱۳۰۰ش. / فوریه ۱۹۲۲م. یادداشتی برای وزارت امور خارجه ایران ارسال کرد: «در ۲۱ اکتبر ۱۹۲۱م. بین ساعت ۸ و ۹ صبح دزدها وارد خانه والانتین هوفمان در مشهد شده و اشیاء مفصل که فهرست آن آمده است را به سرقت برده‌اند. با وجود اینکه سرقت را به اطلاع پلیس رسانده است، پلیس از تعقیب سارقین و یافتن اشیاء مسروقه مسامحه کرده است و اداره پلیس گفته بود که تجسس سارقین به عهده هوفمان است. او باید مقصرین را کشف و به اطلاع اداره پلیس برساند.

البته این شیوه عمل اداره پلیس که مأمور حفظ انتظام و آسایش عمومی است، با وظایف اولیه او مبنایت کامل داشت. سفارت آلمان از وزارت خارجه ایران می‌خواهد، تعلیماتی به اداره پلیس مشهد داده شود که در مقابل دادخواهی مسیو هوفمان روش غیرعادلانه اتخاذ نموده‌اند. مقصرین را تعقیب و اشیاء مسروقه را به مسیو هوفمان که در نتیجه جنگ، دارایی خود را از دست داده است، بازگردانند» (همان: ۴-۲۰-۴-۱۳۰۰ش). اشیاء مسروقه از منزل والنتین هوفمان بدین شرح بود: یک عدد پالتوی مشکی با یقه پوست قرقاول (۴۰۰ قران)، یک دست لباس خاکستری رنگ (۴۰۰ قران)، یک عدد شلوار قهوه‌ای رنگ (۷۰ تومان)، یک عدد شلوار مشکی (۶۰ قران)، یک عدد شلوار زرد (۲۰ قران)، کلاه پوست قرقاول (۱۵ قران)، یک عدد ژاکت زرد (۲۵ قران)، یک جفت کفش مشکی (۶۰ قران)، یک عدد رولور کالیبر ۳۸۰ (۲۰۰ قران)، یک عدد کیف مشکی جای رولور (۱۰ قران)، ۵۰ عدد فشنگ رولور سیاه کالیبر ۳۸۰ (۷ قران)، یک عدد ساعت بغلی نقره قاب‌دار (۱۰۰ قران)، یک عدد ساعت بغلی بدون قاب (۸۰ قران)، یک عدد کیف پول چرمی (۱۰ قران)، یک عدد چاقوی جیبی دسته صدف (۱۲ قران)، یک حلقه انگشتر طلای نگین یاقوت (۱۵۰ قران)، پول نقره (۴۷ قران). مجموع اشیاء سرقت شده از منزل والانتین هوفمان ۱۷۰۲ قران و ۵۰ سانتیم بود (همان: ۱/۱-۲۰-۴-۱۳۰۰ش).

بنا بر گزارش دیگری، از منزل اتباع آلمانی در مشهد در محرم ۱۳۳۹ق. دزدی شد. ظاهراً چند نفر پلیس به خانه و مغازه والانتین هوفمان و فردریک از اتباع آلمان رفته و یک قبضه تفنگ شکاری، دو قبضه رولور و مقداری فشنگ به قیمت ۱۴۶ تومان و ۶ قران توقیف کردند (همان: ۳۴-۲-۶۶-۱۳۳۹ق.). مأموران ولایتی خراسان اسلحه هوفمان را مسترد داشتند، «به شرطی که اگر بخواهد بفروش برساند بدون اجازه مأمورین ولایتی نباشد» (همان: ۴۲-۲-۶۶-۱۳۳۹ق.). سفارت آلمان در ۲۶ فوریه ۱۹۲۲م. یادداشتی برای معاون کل وزارت امور خارجه ایران فرستاد: «مسیو والانتین هوفمان شکایت کرده است که کارگزاری مشهد از قبول تظلم‌های او امتناع ورزیده و اظهار داشته است بعدها باید تظلمات خود را به عدلیه رجوع نماید. با توجه به اینکه سفارتخانه آلمان حق استفاده از کاپیتولاسیون دارد، سبک رفتار کارگزاری به هیچ وجه

قابل قبول نیست. تعلیمات لازم به کارگزاری مشهد صادر فرمایند که منافع مسیو والانتین هوفمان همچون گذشته توسط کارگزاری حفظ شود» (همان: ۶- ۲۰- ۴- ۱۳۰۰ش).

علاوه بر این، تجارتخانه هوفمان از برخی اتباع ایرانی در مشهد طلبکار بود. بدهی اتباع ایرانی به والنتین هوفمان مسأله‌ای بود که سفارت آلمان در یادداشت مورخ ۱۶ جمادی الاول ۱۳۳۹ق. با کارگزاری خراسان در میان گذاشت. سفارت آلمان درخواست کرد بدهی اتباع ایرانی به تجارتخانه هوفمان پرداخت شود (همان: ۴۷- ۲- ۶۶- ۱۳۳۹ق.). کارگزاری مهمام خارجه خراسان در رجب ۱۳۳۷ق. صورت بدهی اتباع ایرانی در مشهد از تجارتخانه هوفمان را به شرح ذیل آورده است: میرزا محمد خان فهیمی (۳۱۷/۴ قران و ۷۰-۸۹ منات)، میرزا صادق خان (۴۳۸/۳۵ قران و ۶۹۳/۴۰ منات)، شیخ یوسف خان (۷۸/۸۵ قران و ۳۸۲۹/۹۱ منات)، حسینعلی میرزا (۸۶۶/۷۰ قران و ۶۷۱۹/۰۵ منات)، آقای کارگزار ۱۱۰۰ قران و ۸۱۲/۹۰ منات، که در مجموع (۶۷۱۹/۰۵ قران و ۷۹۰۲/۹۶ منات) بود (همان: ۳۶- ۶- ۶۶- ۱۳۳۸ق.). سفارت آلمان در پیگیری طلب تجارتخانه هوفمان در یادداشت ذی‌حجه ۱۳۳۸ق. / سپتامبر ۱۹۲۵م. به وزارت امور خارجه ایران متذکر شد: «کارگزاری مشهد قطع نظر از خساراتی که به ورثه کارل فردیناند هوفمان وارد شده بود، عمال کارگزاری مشهد مبالغی را بر اساس صورت کارگزاری از جمله میرزا صادق خان (۳۴۸/۳۵ قران و ۶۹۸/۴۰ روبل)، میرزا محمد خان فهیمی (۳۱۷/۰۰ قران و ۸۹/۷۰ روبل)، حسینعلی میرزا (۸۶۶/۷۰ قران و ۱۴۷۷/۰۵ روبل)، میرزا یوسف خان (۸۷/۸۵ قران و ۳۸۲۹/۹۱ روبل) مدیون هستند که باید پرداخت کنند. سفارت آلمان همچنین درخواست کرده بود مبلغ ۱/۱۰۰ قران و ۸۱۲/۹۰ روبل که در مورخ ۱۶ ذی‌حجه ۱۳۳۶ق. در صندوق کارگزاری مشهد موجود بود، متعلق به تجارتخانه هوفمان است که باید به سفارت آلمان پرداخت کنند (همان: ۶۱/۱ و ۶۱- ۲- ۶۶- ۱۳۳۹ق.). با وجود پیگیری سفارت آلمان، وزارت امور خارجه ایران در ۲۲ محرم ۱۳۳۹ق. اعلام کرد، هیچ گونه مسئولیتی از خساراتی که در نتیجه اهمال کاری کارگزاری مشهد در تصفیه محاسبات اموال کارل فردیناند هوفمان به ورثه او وارد شده متوجه دولت ایران نیست (همان: ۶۴- ۲- ۶۶- ۱۳۳۹ق.). با این حال، توجه حکومت

ایران نسبت به فعالیت تجارخانه‌های خارجی از قبیل امنیت جانی و مالی در مشهد و سایر مراکز تجاری ایران در دراز مدت می‌توانست زمینه‌های حضور گسترده تجار و تجارخانه‌های خارجی را فراهم آورد.

نتیجه

دولت آلمان پیش از آغاز جنگ اول جهانی برای یافتن بازارهای فروش تولیدات کارخانجات خود، مستشاران تجاری را روانه آسیا از جمله ایران می‌کرد. اهمیت تجارتنی خراسان، به ویژه شهر مشهد در شرق ایران، آمدوشد مستشاران آلمانی را به دنبال داشت؛ در پی همین موضوع بود که کارل فردیناند هوفمان تاجر آلمانی در مشهد تجارخانه تأسیس کرد. هوفمان با آگاهی از شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی حاکم بر ایران به ویژه مشهد، شعبه‌های تجارخانه‌اش را در مرو، قوچان و مشهد راه انداخته بود. آگاهی‌های هوفمان از علاقه و خواست‌های مردم در مشهد وی را بر آن داشت تا بیشتر به واردات کالاهای مصرفی، تزئینی و سایر منسوجات ساخت آلمان روی آورد. تجارخانه هوفمان با واردات کالاهای لوکس و تزئینی از آلمان توانسته بود جایگاه ممتازی نسبت به تجارخانه‌های روسی و انگلیسی در مشهد به دست آورد و این مسأله که تجارت آلمانی‌ها نسبت به تجارت روس‌ها در مشهد از سطح بالا و ممتازی برخوردار بود، مخالفت و خشم روس‌ها را در پی داشت.

فعالیت تجارخانه هوفمان در مشهد متأثر از دو عامل جنگ اول جهانی و نامنی‌های داخلی بود. علی‌رغم بی‌طرفی ایران در جنگ، بخش‌هایی از ایران از جمله مشهد به اشغال نیروهای درگیر در جنگ در آمد. حضور سربازان روس و انگلیس در مشهد؛ نامنی در حوزه تجارت از طریق ناامن کردن راه‌ها، خرید و فروش غله، انبار کردن کالاهای مورد نیاز و در پی آن کمبود مواد غذایی و بعضاً قحطی را به همراه داشت. علاوه بر این، قزاق‌های روس در مشهد دست تعدی نسبت به اتباع آلمانی گشوده بودند و قتل هوفمان تاجر آلمانی، ناشی از نقض بی‌طرفی آشکار روس‌ها در ایران بود. این مسأله نشان می‌دهد که روس‌ها اختلافات سیاسی را به حوزه تجارت با رقبای خود از جمله دولت آلمان در ایران وارد کرده بودند تا مانع دسترسی و نفوذ آلمانی‌ها به اقتصاد

ایران شوند. افزون بر این، تجار و تجارتخانه‌های آلمانی از جمله تجارتخانه هوفمان، از سوی محافل سیاسی و نظامی دولت آلمان نسبت به تجارتخانه‌های روسی، از حمایت کمتری برخوردار بود. از دیگر سوی، ناامنی داخلی از جمله راهزنی و سرقت از تجارتخانه هوفمان و عدم پیگیری به موقع حکومت و نظمیۀ خراسان، مانع از دستیابی ورثۀ هوفمان به حقوق‌شان شده بود و این مسأله می‌توانست تجار خارجی سایر کشورها را برای تأسیس تجارتخانه در مشهد دلسرد کند. کوشش‌های چندین ساله ورثۀ کارل هوفمان برای احقاق حقوق خود مبنی بر دریافت خسارت از دولت ایران بی‌نتیجه ماند. در خاتمه باید اذعان کرد که حکومت ایران می‌توانست با ایجاد فضای مناسب و تعاملات دوسویه برای تجار اتباع خارجه در بیشتر ولایت‌های ایران، زیرساخت‌های توسعه تجاری، فنی و صنعتی را پایه‌ریزی کند.

منابع و مأخذ

اسناد

- آرشیو اسناد وزارت امور خارجه
سند شماره ۲۰. ۸. ۳-۷۳-۶۶-۱۳۳۳ق.
سند شماره ۶۳/۲. ۶۳/۱. ۶۳. ۵۸. ۴۲. ۳۶. ۳۳. ۲۹/۱. ۲۹. ۲۲. ۲۱. ۲۰. ۱۹. ۱۸-۶-۶۶-۱۳۳۸ق.
سند شماره ۶۴. ۶۱/۱. ۶۱. ۴۷. ۴۲. ۳۴. ۲۹. ۱۲. ۱۱-۲-۶۶-۱۳۳۹ق.
سند شماره ۲۲. ۲۰. ۱۶. ۱۴. ۱۳. ۱۱-۲-۴-۱۳۰۰ش.
سند شماره ۱۹/۱. ۱۹. ۱۶. ۱۴. ۱۳. ۱۱-۱-۲۰-۴-۱۳۰۰ش.
سند شماره ۴۶. ۴۲. ۳۷. ۳۵. ۱۲-۳۵-۱۳۰۰ش.
سند شماره ۲۱. ۹-۲۲-۳۶-۱۳۰۲ش.
سند شماره ۲-۱۳-۴-۱۳۰۳ش.

کتابها

- آدمیت، فریدون، ۱۳۷۸، *ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران- مجلس اول و بحران آزادی*، ج ۲، تهران: نشر روشنگران.
ارباب، معصومه، ۱۳۸۳، *روابط ایران و آلمان در جنگ جهانی اول (۱۳۳۶-۱۳۳۲ق.)*، ۱۹۱۸-۱۹۱۴م)، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
اسپرینگ رایش، سسیل آرتور، ۱۳۷۵، *نامه‌های خصوصی سر سسیل اسپرینگ رایش وزیرمختار انگلیس در دربار ایران عهد سلطنت مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه*، ترجمه: جواد شیخ‌الاسلامی، تهران: اطلاعات.
انتنر، مروین. ل، ۱۳۶۹، *روابط بازرگانی روس و ایران*، ترجمه: احمد توکلی، تهران: بنیاد موقوفات افشار.
باست، الیور، ۱۳۷۷، *آلمانی‌ها در ایران- نگاهی به تحولات ایران در جنگ جهانی اول بر اساس منابع دیپلماتیک فرانسه*، ترجمه: حسین بنی‌احمد، تهران: نشر شیرازه.

پیرا، فاطمه، ۱۳۷۹، *روابط سیاسی-اقتصادی ایران و آلمان بین دو جنگ جهانی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

دستره، آنت، ۱۳۶۳، *مستخدمین بلژیکی در خدمت دولت ایران*، ترجمه: منصوره اتحادیه، تهران: نشر تاریخ ایران.

جمالزاده، محمدعلی، ۱۳۸۴، *گنج شایگان-اوضاع اقتصادی ایران*، تهران: انتشارات سخن.

سپهر، احمدعلی (مورخ الدوله)، ۱۳۶۲، *ایران در جنگ بزرگ*، تهران: انتشارات ادیب.

طباطبائی مجد، غلامرضا (به کوشش)، ۱۳۷۳، *معاهدات و قراردادهای تاریخی در دوره قاجار*، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.

ظهیرنژاد ارشادی، مینا (به کوشش)، ۱۳۷۶، *گزیده اسناد روابط ایران و آلمان*، ج ۱، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.

کتاب سبز، ۱۳۶۳، *بیطرفی ایران*، با مقدمه: رضا نظام‌مافی، تهران: نشر تاریخ ایران.

کرزن، جورج ناتانیل، ۱۳۶۲، *ایران و قضیه ایران*، ۲ جلد، ترجمه: غلامعلی وحید مازندرانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

گروته، هوگو، ۱۳۶۹، *سفرنامه گروته*، ترجمه: مجید جلیلود، تهران: نشر مرکز.

لنزوسکی، جورج، ۱۳۵۶، *رقابت روسیه و غرب در ایران*، ترجمه: اسماعیل رائین، تهران: انتشارات جاویدان.

لینتن، ویلهلم، ۱۳۶۷، *ایران از نفوذ مسالمت‌آمیز تا تحت‌الحمایگی*، ترجمه: مریم میرحیدری، تهران: انتشارات معین.

لندور، آرنولد هنری سویچ، ۱۳۸۸، *اوضاع سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و بازرگانی ایران در آستانه مشروطیت*، ترجمه: علی اکبر عبدالرشیدی، تهران: امیرکبیر.

نجف‌زاده، علی، ۱۳۹۴، *کنسولگری‌ها، مستخدمان و مستشاران خارجی در مشهد*، مشهد: انتشارات انصار و سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران - مرکز شمال شرق.

نشریات

روزنامه بامداد روشن، ۱۱ شوال ۱۳۳۳ق.: ش ۷۹.

روزنامه فکر آزاد، ۱۳۴۰ق.: س ۱، ش ۱۳.

بررسی فعالیت تجارتخانه هوفمان در مشهد- دوره قاجار / ۷۳

روزنامه عصر جدید، ۱۳۳۲ق.: ش ۵.

روزنامه تازه بهار، ۱۳۳۹ق.: س ۱، ش ۵۳.

روزنامه شرق ایران، ۱۳۳۵ق.: س ۳، ش ۷.

روزنامه رعد، ۱۳۳۳ق.: س ۶، ش ۲۳ و ۱۶۷.

قیمت		نوع جنس	قیمت		نوع جنس	قیمت		نوع جنس
منات	کپک		منات	کپک		منات	کپک	
-	۵۰	ستپانک	۱۴	-	شیرینی خوری	۹	-	توتون
۳۹	-	ساجمه	۱۰	-	زالو؟	-	۲۰	متر
۲۴	-	باروت	۶	-	لتکه	۱۰	-	کیف
۵۶	-	تار	۸	-	شمعدان	۱۲	-	کبف
۷	۴۵	قوطی توتون	۶	۶۷	نعلبکی	۱۴	۴۰	کاغذ
۱	۵	جعبه کبریت	۴۰	-	قوری	۲	-	چرنیل
۱	-	جعبه توتون	۱	-	شیشه	۱۵	-	باروت
-	۸۰	جای قلم مداد	۸۰	-	چائی دان	۱۶	-	خشک ریز
۴	۸۰	جعبه توتون	۶	-	گیلاس	۶	-	خشک کاغذی
۱	۸۰	جعبه سفیداب	۱	۲۰	نعلبکی	۱۰	-	قلم مداد
۴	۸۰	خشک کن	۳	-	شیرینی خوری		-	خشک خالی
۴	-	سبد دستی	۴۰	-	لوله چراغ		-	خشک خالی
۱۸	-	زنگ	۳	۸۰	رزین تار		۸۰	رنگ
-	۹۰	زیر سیگار	۴۰	-	روغن چراغ		-	ساعت
۴۰	-	کیا فرنگ	۵	۴۰	مرکب		۴۰	سوت
۴۶	-	توپ	۱	۴۰	چسب	۱۵	۵۰	سیم تار
۲۷	۶۰	کابوسک	۲	۸۰	مرکب	-	۹۰	چوب ویالون
۴	-	سنجاق	۴	-	مرکب کپیه	۱	۲۰	خط کش
۱	۲۰	آئینه	۲	۱۰	مرکب	-	۶۰	رنگ

بررسی فعالیت تجارتخانه هوفمان در مشهد- دوره قاجار / ۷۵

۱	-	نعلبکی	۲	-	گات	۱	۷۰	سیم تار
۱	۱۵	بادبزن	۱	۲۰	اسباب دوچرخه	۸	۲۰	شصتی تلفن
۲	۶۰	آیینه لاستیک	-	۶۰	متر	۳	۲۰	متر
۸۰	-	ساعت	۳۲	-	رنجیر	۴۰	-	دفتر
۱	۴۰	چوب قلم	۱	۴۰	سیم	۴	-	قلمدان چوبی
۴	۴۰	دفتر کوچک	۱	۲۰	زیر ویالون	۱۸	-	توتون
۲	-	چوب تار	۱	۵۰	چوب تار	۲۰	-	تار
۳	۳۰	دفتر بچه گانه	۱	۶۰	روغن ویالون	۱۸	-	طور
۷	۵۰	کارد پستال	۶	۶۰	سیم	۵۷	-	صفحه گرامافون
-	۴۰	لوله چراغ	۸	-	سیم قرقره	۴۲	-	ساجمه
			-	۵۰	گیلاس	۳۶۰	-	بنزین
			-	۲۰	جای روغن	۶۰	-	ساعت
			-	۴۰	شو تکه	۱	۸۰	چرخ رزین
			۸	-	داف مراق	۱۵	-	ساز دستی
			۱۴	۵۰	آب دوزک	۱۲	-	ماشور رزین
			۴۷	۲۰	دفتر	۸	۵۰	طوق
جمع کل: ۱۶۹۰/۵۲								

صورت فروش تجارتخانه هوفمان در مشهد

(آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۲۹/۱ - ۶ - ۶۶ - ۱۳۳۸ ق.)

وزارت معین ابروف رحیم

تاریخ ۱۸ شهریور ۱۳۳۸

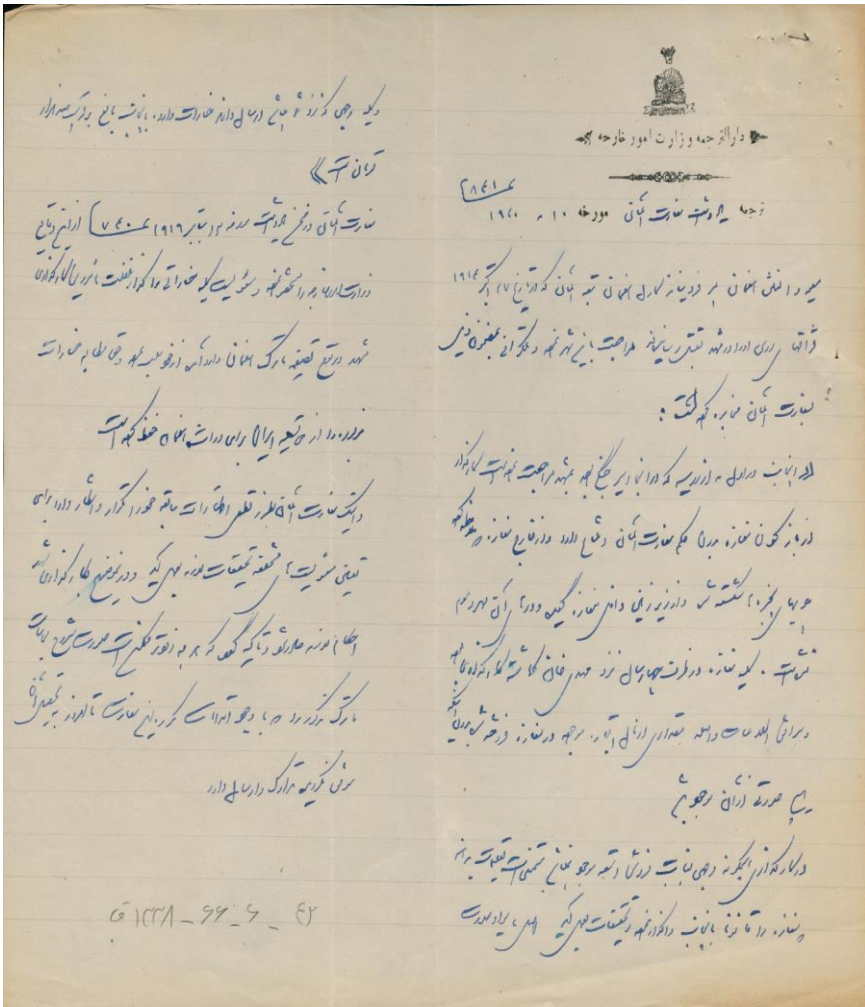

وزارت جلیله امور خارجه
کارگزاری کل مقام خارجه خراسان

شماره ۵۱۱
۱۰۱۰
ضمیمه ۲

رقعه شماره ۱۹۹۹ بهنام برادر ایالت درشت ندرت آلمان که به صورت فقهی تخریب کرده بود برادر ایالت
شرح قضیه قتل هوفمان و نیز از او بطور جداگانه و آنرا در تاریخ ۲۷۵
هوفمان نام ایالت در تاریخ ۱۳۳۴ معتدل و کارگزار وقت منزه معتدل را با اطلاع ایالت
بعین نظریه و ملاک مرگشده در مراتب را به وزارت معین ابروف رحیم فوراً مکتوب نمودند بعد از آن هوفمان را در
که در حین همان منزه نزل داشته اند و مقدمه در رسید حضور دارنده منبینه در مرتبه با این منبر با این منبر
بیشتر برسد بسیار همیشه ای وزارت معین ابروف رحیم که در این ایالت نظریه آن بعد از مدت در منزه و کارگزار
برادر ایالت و غیره نام ایالت برادر هوفمان ایالت که هرگز نمیست قیمت نمود و همین ادارت نظریه معتدل
صورت فردی بر سر سینه خود بر آرمین قیمت ایالت کرد و بازر در منزه را با حضور برادر ایالت برادر هوفمان
و ملاک یکونند و صورت هر یک ملاک کارگزار وقت هرگز در زمان خود با حضور و صورت آنها در دو سه بر صورت وزارت معین
تیم نیز نه ای ایالت و این پسر هوفمان بعضی از ادارت به پاس و به حقیقت به صورت پسرین و هم است قتل هوفمان
اولد در سلسله جاریه وقت منزه ایالت برادر ایالت و غیره مسلم و معتدل نیز در همین مرتبه و در وقت
وقوع و استماع از برادر هوفمان نظریه ایالت کارگزار وقت منزه است این چنین بعد از اولد وزارت معین

گزارش قتل هوفمان از کارگزاری خراسان در مشهد به وزارت امور خارجه (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۶۳-۶-۶۶-۱۳۳۸ ق.)

یادداشت سفارت آلمان به وزارت امور خارجه ایران در باره تجارخانه هوفمان (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۴۲-۶۶-۱۳۳۸ ق.)